

Andrzej POLUS

Uniwersytet Wrocławski
andrzej.polus@uwr.edu.pl

Aleksandra TRZCIELIŃSKA-POLUS

Uniwersytet Opolski
apolus@uni.opole.pl

PROBLEM REPARACJI ZA LUDOBÓJSTWO HERERO I NAMA W STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH NAMIBII I REPUBLIKI FEDERALNEJ NIEMIEC¹

ABSTRACT The Problem of Reparations for the Genocide of Herero and Nama Peoples in the International Relations of Namibia and the Federal Republic of Germany
The aim of this article is to present Namibian and German discourses on the reparations for the genocide of the Herero and Nama peoples. Guided by the social-constructivist epistemology, the authors sought to present the German government's and Namibians' understandings and positions on the issue of reparations instead of the complex explanation of this phenomenon. The authors conclude that while the Namibian government does not want to allow the Herero to negotiate unilaterally with Germany (this position is supported by the German government), the German government has admittedly stated that the crime committed during the Second Reich would have been genocide ("by today's standards") but simultaneously it does not intend to take any financial responsibility for the first genocide of the 20th century.

Keywords: Germany, Namibia, genocide, reparations

Słowa kluczowe: Niemcy, Namibia, ludobójstwo, reparacje

¹ Część informacji zawartych w artykule została uzyskana podczas realizacji projektu Narodowego Centrum Nauki, program Opus, pt. *Strategie wyrównywania szans w państwach post-apartheidowych. Analiza porównawcza.*

WSTĘP

Celem artykułu jest zaprezentowanie dyskursu na temat reparacji za ludobójstwo Herero i Nama dokonane na początku XX wieku w dzisiejszej Namibii. O ile w literaturze polskojęzycznej funkcjonuje co najmniej kilka opracowań poświęconych historii tej zbrodni, o tyle według wiedzy autorów nie ma wśród nich tekstu poświęconego współczesności oraz stanowisku Niemiec i Namibii wobec reparacji. Ambicją autorów jest tę lukę choć częściowo wypełnić.

Kwestie różnych sposobów wymierzania/dochodzenia sprawiedliwości za zbrodnie popełnione w przeszłości są częścią dyskursu akademickiego w obszarze stosunków międzynarodowych (SM) od momentu symbolicznego ukonstytuowania się dyscypliny po powołaniu pierwszej Katedry Polityki Międzynarodowej w Aberystwyth. W dwudziestoleciu międzywojennym szeroko dyskutowana była kwestia reparacji, jakiej Niemcy miały wypłacić państwu ententy². W okresie zimnowojennym tematyka ta nie była poruszana zbyt często, jednakże po jego zakończeniu możemy mówić o renesansie zainteresowania badaczy kwestiami reparacji³, co jest skorelowane z praktykami dochodzenia odszkodowań w środowisku międzynarodowym. W XXI wieku mamy do czynienia ze wzrostem roszczeń finansowych państw Globalnego Południa wobec państw rozwiniętych za okres kolonializmu, dążeniem do zwrotu zagrabionych wówczas dzieł sztuki⁴ oraz tzw. reparacji klimatycznych⁵, gdyż to właśnie Globalne Południe, mimo że w marginalnym stopniu przyczyniło się do zmian klimatycznych, ponosi największe ich konsekwencje. Kwestie reparacji za kolonializm łączone są z niewolnictwem⁶. Pozwoliło ono znakomitej części państw rozwiniętych na akumulację kapitału, który w zasadzie „pracuje” na ich korzyść po dziś dzień⁷. W kwietniu 2022 roku w Akrze odbyło się spotkanie poświęcone reparacjom za okres kolonialny, podczas którego prezydent Ghany, Nana Akufo-Addo, stwierdził: Żadna kwota pieniędzy nie jest

² J.M. Keynes, *The Reparation Problem: A Discussion*, „The Economic Journal” 1929, vol. 39, no. 154, s. 172-182.

³ O. Táiwò, *Reconsidering Reparations*, Oxford 2022; *The Handbook of Reparations*, red. P. De Greiff, Oxford 2006.

⁴ Pałac Elizejski zamówił raport, w którym dokonana miała być ocena liczby artefaktów skradzionych z Afryki. W czasie pracy nad artykułem dokument ten jest głównym punktem referencyjnym w dyskusjach nt. zwrotów zagrabionych dzieł sztuki: F. Sarr, B. Savoy, *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*, przeł. D.S. Burk, XI 2018, [online] https://www.unimuseum.uni-tuebingen.de/fileadmin/content/05_Forschung_Lehre/Provenienz/sarr_savoy_en.pdf.

⁵ B. Mayer, *Climate Change Reparations and the Law and Practice of State Responsibility*, „Asian Journal of International Law” 2017, vol. 7, no. 1, s. 185-216.

⁶ W USA toczy się debata wewnętrzna nt. sposobów zadośćuczynienia mieszkającym w tym państwie potomkom niewolników. Rząd amerykański wypłacił również reparacje obywatelom USA pochodzenia japońskiego, którzy zostali internowani podczas II wojny światowej.

⁷ Jak wykazał Thomas Piketty, w gospodarce kapitalistycznej obrót kapitałem jest najbardziej efektywnym sposobem dalszej kreacji kapitału. Zob. T. Piketty, *Kapitał w XXI wieku*, przeł. A. Bilik, red. M. Sutowski, Warszawa 2015.

w stanie naprawić szkód wyrządzonych przez transatlantycki handel niewolnikami – i jego konsekwencji – które obejmowały wiele stuleci, niemniej jednak nadszedł czas, aby wznowić i zintensyfikować dyskusje na temat odszkodowań dla Afryki⁸.

W szerokim kontekście tego tematu ważne są również kierowane z Warszawy do Berlina żądania wypłaty reparacji za straty, jakie państwo polskie poniosło w wyniku II wojny światowej. Co ciekawe, roszczenia te nie przeszły bez echa w Namibii⁹. Sprawa reparacji za ludobójstwo Herero i Nama funkcjonuje również w polskiej debacie publicznej; trwa szeroko zakrojona dyskusja na temat niemieckiej polityki historycznej i kultury pamięci. Roszczenia kierowane ze strony państw-ofiar budzą zarówno w Niemczech, jak i w krajach doświadczonych tragedią wojny wiele kontrowersji, emocji, ale także wątpliwości. Po 1945 Republika Federalna Niemiec dążyła do naprawienia za pomocą pieniędzy indywidualnych krzywd oraz szkód wyrządzonych w wyniku okupacji i zbrodni popełnionych w czasie II wojny światowej tam, gdzie to było możliwe, ale nie do wypłacenia reparacji państwowym. Z racji, że niemiecka polityka i kultura pamięci zostały zdominowane przez konfrontację ze zbrodnią Holocaustu, wyjątek stanowi tu Izrael. W 1951 roku za pośrednictwem mocarstw alianckich zażądał on reparacji od RFN. Zgodnie z umową z 10 września 1952, podpisaną po półrocznych negocjacjach w sali ratusza w Luksemburgu, Niemcy zobowiązały się wypłacić łącznie, w rocznych ratach, 3,45 mld marek (ok. 820-845 mln ówczesnych dolarów) – w formie reparacji, których zakończenie wyznaczono na rok 1965. Umowa weszła w życie po ratyfikacji przez Bundestag i rząd Izraela 27 marca 1953. Z powyższej sumy ok. 450 mln marek (ok. 105 mln dolarów) przeznaczono dla organizacji Claims Conference, którą powołano do działań mających na celu uzyskanie odszkodowań, restytucji mienia oraz pomocy dla ocalałych z Holocaustu i potomków ofiar¹⁰.

W odniesieniu do koncepcji sprawiedliwości kwestie zadośćuczynienia finansowego za popełnione zbrodnie nie mogą być zakwalifikowane jako sprawiedliwość retributywna, gdyż wycenienie kosztu ludzkiego życia i cierpienia jest sprawą niezwykle trudną, jeśli nie niemożliwą. Dążenia do wypłaty reparacji w idei powinny opierać się zatem na filozofii sprawiedliwości naprawczej (ang. *restorative justice*) – jak jednak zostanie wykazane, takie podejście do zadośćuczynienia za ludobójstwo, jakie miało miejsce na początku XX wieku w dzisiejszej Namibii, jest również niemożliwe.

Artykuł został osadzony w społeczno-konstruktywistycznej epistemologii. Autorzy dążyli do zrozumienia, w jaki sposób kształtowały się i przenikały dyskursy nt. reparacji

⁸ I. Kaledzi, *Africa Revives Push for Colonial-Era Reparations*, DW, 8 IV 2022, [online], <https://www.dw.com/en/africa-revives-push-for-colonial-era-reparations/a-62710366>, 7 IV 2023.

⁹ Podczas badań terenowych namibijscy intelektualiści wielokrotnie zwracali uwagę, że Polska „wystawiła Niemcom rachunek”, podczas gdy Namibia oddała decyzję w sprawie zadośćuczynienia za zbrodnie z początku XX wieku w ręce Berlina. Por. S. Petersen, *Germany Must Pay Us More*, *The Namibian*, 6 X 2022, [online] <https://www.namibian.com.na/6224583/archive-read/Germany-must-pay-us-more>, 7 IV 2023.

¹⁰ W październiku 2021 roku Bundestag zadeklarował, że Niemcy rozszerzają wypłatę odszkodowań na kolejnych 6,5 tys. osób ocalałych z Holocaustu. Postanowiono, że dożywotnie comiesięczne świadczenie w wysokości 375 euro otrzymywać będą Żydzi, którzy ocalili z pogromu w Rumunii lub przeżyli oblężenie Leningradu, a także osoby ukrywające się w czasie wojny we Francji.

w RFN i Namibii. Główną techniką badawczą stosowaną podczas prac nad tekstem była krytyczna analiza dyskursu. Trzon poddanej analizie korpusu danych w odniesieniu do niemieckiego stanowiska stanowiły: oficjalne wypowiedzi przedstawicieli rządu niemieckiego, dokumenty Bundestagu, publikacje naukowe poświęcone relacjom niemiecko-namibijskim i artykuły prasowe¹¹. Dodatkowo wiele z informacji zawartych w tekście uzyskano podczas wizyty studyjnej w Namibii we wrześniu i październiku 2022 roku, podczas której przeprowadzono ponad 30 częściowo ustrukturyzowanych wywiadów pogłębionych z namibijskimi politykami, reprezentantami organizacji pozarządowych oraz pracownikami akademickimi. Przez tydzień jeden z autorów mieszkał również wśród społeczności ludu Herero. Przeprowadzone wówczas rozmowy pozwoliły na lepszy wgląd w to, jak potomkowie ww. grupy etnicznej, eksterminowanej przez II Rzeszę, odnoszą się do kwestii „zadośćuczynienia” za ludobójstwo.

Artykuł został podzielony na pięć części. W części pierwszej zaprezentowano zbrodnię popełnioną przez Niemców w dzisiejszej Namibii. Następnie zmierzono się z twierdzeniem, iż pomimo że mord na Herero i Nama miał miejsce przed wprowadzeniem do międzynarodowego prawa publicznego pojęcia „ludobójstwa” i odpowiedzialności za nie, to za takie musi być on uznany. Kolejne dwie części poświęcone są prezentacji niemieckiego i namibijskiego stanowiska wobec możliwości „zadośćuczynienia”. Na końcu przedstawiono refleksję końcową.

ZBRODNIĘ POPEŁNIONE PRZEZ NIEMCÓW W NIEMIECKIEJ AFRYCE POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ

Na gruncie dyskursu polskojęzycznego funkcjonują opracowania i filmy dokumentalne¹² poświęcone temu ludobójstwu. Na uwagę zasługuje opracowanie Davida Olusoga i Caspera W. Erichsena¹³, w którym autorzy kompleksowo omówili przebieg zbrodni oraz przygotowania do niej; jest ona również punktem wyjścia rozważań w książce Konstantego Geberta poświęconej ludobójstwom¹⁴. Ze względu na szczegółowość wymienionych powyżej opracowań zaprezentowane zostaną jedynie wątki najważniejsze z punktu widzenia spójności wyводу.

Niemieckie panowanie w dzisiejszej Namibii trwało zaledwie 31 lat. Początkowo imigranci z Niemiec mieszkali tylko w kilku osadach, głównie na wybrzeżu. Gubernator kolonii, Theodor Leutwein, wykorzystywał spory pomiędzy Herero i Nama, żeby umożliwić niemieckim osadnikom zakładanie nowych farm¹⁵. Z czasem zajmowali

¹¹ Artykuły prasowe zostały wyodrębnione przy użyciu WISO Press. W procesie wyodrębniania artykułów użyto czterech słów kluczowych: Namibia, Reparationen, Genozid, Heiko Maas.

¹² ARTE.tv, *Niemiecki kolonializm w Namibii*, YouTube, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=H4hv0hvCPOU>, 7 IV 2023.

¹³ D. Olusoga, C.W. Erichsen, *Zbrodnia Kajzera*, przeł. P. Tarczyński, Warszawa 2012.

¹⁴ K. Gebert, *Ostateczne rozwiązania. Ludobójcy i ich dzieło*, Warszawa 2022.

¹⁵ R. Kössler, H. Melber, *Völkermord – und was dann? Die Politik deutsch-namibischer Vergangenheitsbearbeitung*, Frankfurt a.M. 2017, s. 18.

oni coraz to nowe tereny. Rasizm i poczucie biologicznej wyższości białych powodowały ich rozprzestrzenianie i zajmowanie ziem ludności rodzimej (wówczas głównie zamieszkiwanych przez lud Herero). Rozporządzenie cesarza II Rzeszy z 10 kwietnia 1898 roku stwarzało prawną podstawę do organizowania rezerwatów dla ludności miejscowej i wzmocnienia podziałów między różnymi grupami ludności. Żyzne ziemie przeznaczone były wyłącznie dla osadników niemieckich, natomiast rezerwaty organizowano w miejscach, gdzie uprawy przynosiły niskie plony. W wyniku polityki kolonialnej Niemiec warunki egzystencjalne autochtonicznej ludności ulegały systematycznemu pogorszeniu.

W 1897 dodatkowo wybuchła zaraza, która zdziesiątkowała bydło plemienia Herero. Epidemia malarii, plaga szarańczy i susze pozbawiły ekonomicznych podstaw egzystencji wielu członków tego ludu, którzy zmuszeni zostali do szukania pracy u niemieckich osadników. Część ludności tubylczej próbowała stawiać opór, czego kulminacją stał się wybuch powstań przeciwko władzom kolonialnym. Ich początek przypada na jesień 1903 roku. W pierwszej połowie 1904 Herero odnosili sukcesy w walce, co skłoniło władze w Berlinie do wysłania do kolonii generała Lothara von Trothy – wslawionego krwawym stłumieniem buntu w Tanganice – wraz z dodatkowymi siłami. W sierpniu zbuntowani Herero zostali pokonani w bitwie na płaskowyżu Waterberg. Nie mieli szans na zwycięstwo w walce z żołnierzami niemieckimi wyposażonymi w karabiny maszynowe, lekką artylerię i konie. Następnie ocalałych i ich rodziny wypędzono na pustynię Omaheke, której wodopoję generał zdążył już wcześniej zająć lub zatrucić. Jego celem było wymordowanie/eliminacja całej grupy etnicznej. Wydał zachowany do dziś rozkaz strzelania do każdego Herero, nie wyłączając kobiet i dzieci¹⁶. Szacunki mówią o ok. 80-100 tys. ofiar¹⁷. Osoby ocalałe oraz członkowie innych zbuntowanych grup etnicznych, w tym Nama, byli zamykani na długie lata w obozach, gdzie umierały kolejne tysiące osób. 80% ludności Herero i 50% ludności Nama zginęło w wyniku wymordowania, śmierci na pustyni, z głodu i pragnienia, lub uwięzienia w obozach¹⁸.

Generał Lothar von Trotha zyskał reputację bezwzględного oficera realizującego w kolonii prusko-niemiecką doktrynę militarną zorientowaną na prowadzenie „wojny rasowej” (*Rassenkrieg*) i „strategii unicestwienia” (*Vernichtungsstrategie*)¹⁹. Jego decyzję o odcięciu ludu Herero od źródeł wody i pożywiania na pustyni przyrównuje się do postanowień ze spotkania w Wannsee ze stycznia 1942 roku o ostatecznym rozwiązaniu

¹⁶ „Politische und moralische Verantwortung dokumentieren” – *Aber nicht entschädigen*. Bundesentwicklungsministerin Wiczeorek-Zeul in Namibia – *Ihre Rede und ein Kommentar*, [online] <http://www.ag-friedensforschung.de/regionen/Namibia/100-jahre.html>, 1 III 2023; C. Thornberry, *A Nation is Born. The Inside Story of Namibia's Independence*, Windhoek 2004, s. 4.

¹⁷ W pozwie złożonym przez część liderów Herero i Nama przeciwko RFN w 2017 roku w sądzie w Nowym Jorku pada liczba 100 000 osób zamordowanych przez Niemców. Zob. *Why Namibian Chiefs are Taking Germany to Court*, *The Economist*, 17 V 2017, [online] <https://www.economist.com/the-economist-explains/2017/05/16/why-namibian-chiefs-are-taking-germany-to-court>, 7 IV 2023.

¹⁸ *Eine Geste reicht nicht aus*, „Nordbayrischer Kurier” 2021, 5 VI, s. 7.

¹⁹ R. Kössler, H. Melber, *Völkermord – und was dann? ...*, s. 17.

(*Endlösung*) kwestii żydowskiej²⁰. Od 1907 wprowadzono też dla Herero i Nama zakaz posiadania ziemi i zwierząt gospodarskich oraz wprowadzono sztywny system rejestracji/meldunku ograniczający swobodę przemieszczania się. „Pojawienie się” dużych obszarów ziemi dla osadników skutkowało z kolei napływem ludności z Niemiec. Przed rebelią w dzisiejszej Namibii mieszkało 3,7 tys. Niemców, zaś w roku 1913 ich liczba wzrosła do 15 tysięcy²¹.

Jednym z pierwszych raportów, dokumentujących sytuację w dzisiejszej Namibii pod rządami Niemiec, był raport z 1918 roku E.H.M. Gorgesa dla Parlamentu Brytyjskiego. Często padał w nim zwrot „masakra Herero”. W dokumencie tym Gorges stwierdza, że: *Ludność tubylcza utrzymywana była w stanie skrajnego strachu, a żadna możliwość zadośćuczynienia nie była dla nich otwarta. Nie miała ona bowiem odwagi udać się na policję ze swoimi skargami. Tubylcy pozbawieni zostali bydła, które przetrwało rebelię z 1904 roku, a także ziemi. Prawo zabraniało im posiadać duże stada, a w związku z brakiem swojej zwyczajowej formy utrzymania byli zmuszani do przyjmowania pracy za wynagrodzenie, które było śmiesznie niskie, a często w ogóle nie było wypłacane. Ludność tubylcza wykonywała najgorsze prace, a panowie (Niemcy A.P.) uważali ich za niewolników, ludzi pozbawionych praw, podlegających karze chłosty. Natomiast studzy uważali swoich niemieckich panów za odwiecznych wrogów, przed którymi nie ma ucieczki*²².

W wyniku I wojny światowej kontrolę nad Niemiecką Afryką Południowo-Zachodnią przejął Związek Południowej Afryki (wówczas dominium brytyjskie, obecnie RPA). Do władzy doszła Partia Narodowa. Kwestii zbrodni popełnionej na ludności rodzimej nie poruszono.

FORMALNOPRAWNY WYMIAR LUDOBÓJSTWA W NIEMIECKIEJ AFRYCE POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ

O zbrodniach popełnionych przez Niemców w dzisiejszej Namibii mówi się często jako o pierwszym ludobójstwie XX wieku²³. Kontrargumentem, który w opinii namibijskich intelektualistów prezentowany był przez stronę niemiecką w procesie prowadzącym do uznania zbrodni wobec Herero i Nama za ludobójstwo, było twierdzenie, że w 1904 roku nie istniała formuła prawna je definiująca, tym samym zgodnie z zasadą, że prawo nie działa wstecz, mord na Herero i Nama za ludobójstwo uznany być nie może, a już na pewno nie za takie, które rodziłyby jakiegokolwiek konsekwencje prawne

²⁰ R. Kössler, *Namibia and Germany: Negotiating the Past*, Windhoek 2015, [online] <https://repository.unam.edu.na/server/api/core/bitstreams/c8014262-078e-4084-955a-f0742ba7afe8/content>, s. 79-98.

²¹ C. Thornberry, *A Nation is Born...*, s. 6.

²² E.H.M. Gorges, *Preface*, [w:] *Report on the Natives of South-West Africa and Their Treatment by Germany*, [w:] J. Silvester, J-B. Gewald, *Words Cannot Be Found. German Colonial Rule in Namibia: An Annotated Reprint of the 1918 Blue Book*, Leiden–Boston 2003, s. 10.

²³ J. Sarkin, *Colonial Genocide and Reparation Claims in the 21st Century: The Socio-Legal Context of Claims under International Law by the Herero against Germany for Genocide in Namibia, 1904-1908*, Westport 2009, s. 5.

dla Republiki Federalnej Niemiec. Taką diagnozę w dużej mierze potwierdza wypowiedź rzecznika niemieckiego MSZ dla „The Guardian”, który powiedział: *Rząd federalny nazywa zbrodnie popełnione na Herero, Nama, Damara i San po imieniu: ludobójstwo. Fakt, że używamy tego terminu w jego historycznym, a nie prawnym znaczeniu, wynika z tego, że Konwencja o ludobójstwie z 9 grudnia 1948 roku nie może być stosowana wstecz*²⁴. Rząd federalny używa więc zwrotu „ludobójstwo”, ale w znaczeniu „historycznym” (cokolwiek to znaczy, sic!), a nie formalnoprawnym, które mogłoby dawać podstawy dla dochodzenia zadośćuczynienia za popełnioną zbrodnię.

Niemniej ludobójstwo – zgodnie z definicją sformułowaną przez Rafała Lemkina i przyjętą bez głosów sprzeciwu na forum ONZ w 1946 roku, a posiadającą moc obowiązującą od 1948 – popełnione w latach 1904-1908 nie powinno ulec przedawnieniu, nawet jeśli miało miejsce przed przyjęciem jego definicji przez Narody Zjednoczone²⁵. W 1904 funkcjonowały przecież umowy międzynarodowe, jak choćby haska konwencja o działaniach wojennych na lądzie z 1899 roku, zgodnie z którą ludność cywilna strony przeciwnej miała być chroniona w czasie wojny. Mocarstwa kolonialne zobowiązały się również podczas niesławnej konferencji berlińskiej (1884-1885), kiedy to Afryka została podzielona pomiędzy państwa europejskie, do poszanowania prawa do życia podbitych ludów i zniesienia handlu niewolnikami²⁶. Można zatem z całą stanowczością stwierdzić, że zbrodnia, popełniona przez Niemcy na początku XX wieku w dzisiejszej Namibii, była celowym działaniem ukierunkowanym na fizyczną eksterminację całej grupy etnicznej, która już wówczas zakazana była prawem międzynarodowym.

PERSPEKTYWA NIEMIECKA

Rok 1990 był przełomowy zarówno dla Niemiec (zjednoczonych 3 października), jak i dla Namibii (uzyskanie/przyznanie niepodległości 21 marca). Przez pierwsze ćwierćwiecze niepodległości Namibii zjednoczone Niemcy nie podnosiły kwestii odszkodowań/reparacji za zbrodnie popełnione na ludach Herero i Nama. Dopiero po 110 latach od ich dokonania rząd w Berlinie przyznał, że były one „równoznaczne z ludobójstwem”²⁷. Sytuacja ta może dziwić, biorąc pod uwagę deklaratywne przywiązanie Niemiec do przepracowywania przeszłości (*Aufarbeitung*)²⁸.

²⁴ K. Ahmed, *Descendants of Namibia's Genocide Victims Call on Germany to 'Stop Hiding'*, The Guardian, 3 II 2023, [online] <https://www.theguardian.com/global-development/2023/feb/03/namibia-genocide-victims-herero-nama-germany-reparations>, 7 IV 2023.

²⁵ Szerzej nt. formalnoprawnych aspektów ludobójstwa w Namibii zob. K.L. Lewis, *The Namibian Holocaust: Genocide Ignored, History Repeated, yet Reparations Denied*, „Florida Journal of International Law” 2017, vol. 29, s. 133-150.

²⁶ „*Ich habe deutsche Vorfahren dank einer Vergewaltigung*”, „Frankfurter Rundschau” 2021, 18 IX, s. 2.

²⁷ H. Melber, *Germany and Reparations: the Reconciliation Agreement with Namibia*, „The Round Table” 2022, vol. 111, no. 4, s. 475-488.

²⁸ Kanclerz Helmut Kohl odbył dwie podróże do Afryki w ciągu 16 lat sprawowania funkcji kanclerza w RFN. Do Namibii udał się z wizytą roboczą 14-15 września 1995 roku. Kanclerz Angela Merkel

Wobec Niemców padają często zarzuty o relatywizację historii, wypieranie z pamięci niechlubnych kart przeszłości, przemilczenia, głoszenie półprawd, paternalistyczne traktowanie potomków ofiar i brak empatii (wręcz o amnezję kolonialną)²⁹, a przede wszystkim o brak poczucia konieczności wzięcia odpowiedzialności za spuściznę przeszłości³⁰. Jedną z przyczyn niewypracowania krytycznego stanowiska wobec historii może być odnotowywany wśród społeczeństwa niemieckiego poważny deficyt wiedzy na jej temat, głównie w kwestii brunatnej dyktatury, ale także zbrodni okresu kolonialnego³¹. W dyskursie politycznym Niemiec Zachodnich (nie wspominając o polityce Niemieckiej Republiki Demokratycznej³²) zbrodnie popełnione na początku XX wieku na terenie obecnej Namibii oraz zadośćuczynienia za nie zwyczajnie nie istniały. Można stwierdzić, że stanowiły swego rodzaju temat tabu.

Helmut Kohl odbył dwie podróże do Afryki w ciągu 16 lat sprawowania funkcji kanclerza w RFN. Do Namibii udał się z wizytą trwającą od 14 do 15 września 1995 roku. Podczas obiadu wydanego przez prezydenta Namibii, Sama Nujomę, Kohl wygłosił przemówienie, w którym stwierdził między innymi, że Niemcy z zadowoleniem przyjęli uzyskanie przed pięciu laty niepodległości przez Namibię oraz wyraził podziw dla wysiłków prowadzonych przez prezydenta i rząd w procesie zjednoczenia i pojednania różnych grup etnicznych. Kohl powiedział, że Republika Federalna jest żywotnie zainteresowana rozwojem Namibii, ponieważ wielu Niemców osiedliło się w tym państwie, język niemiecki jest tu szeroko rozpowszechniony i nauczany w szkołach, a państwo niemieckie jest drugim największym partnerem handlowym tego kraju. Kanclerz zapewnił o wsparciu w procesie odbudowy i realizacji projektów infrastrukturalnych. W przemówieniu ani słowem nie wspominał o przeszłości kolonialnej i ludobójstwie z początku XX wieku³³.

Jednakże Bundestag w 1989 roku (a więc przed uzyskaniem niepodległości przez Namibię i przed zjednoczeniem Niemiec) zajął stanowisko wobec tych spraw. W parlamencie przyznano wówczas, że Niemcom przypada szczególna rola i odpowiedzialność w obliczu umowy, podpisanej 22 grudnia 1988 w Nowym Jorku przez przedstawicieli Angoli, Kuby i RPA, dotyczącej zasad pokojowego uregulowania sytuacji w Afryce

odbyła osiem podróży do państw afrykańskich – nigdy do Namibii. Główny cel jej wizyt stanowiły państwa pochodzenia imigrantów napływających do Niemiec w czasie kryzysu uchodźczego, tj. po 2015.

²⁹ *Deutschland und Afrika. Anatomie eines komplexen Verhältnisses*, red. H. Melber, Frankfurt a.M. 2019.

³⁰ H. Richter, B. Ulrich, *Wegen unserer Geschichte, Sie wissen schon...*, „Die Zeit” 2022, nr 32, [online] https://www.zeit.de/2022/32/instrumentalisierung-deutscher-geschichte-zweiter-weltkrieg-vergangenheit-politik?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F, 19 III 2023.

³¹ R. Kössler, *Namibia and Germany...*, s. 68-69.

³² Jednakże NRD udzielało znacznej pomocy SWAPO podczas walki z siłami RPA.

³³ *Offizieller Besuch des Bundeskanzlers in Südafrika und Namibia vom 9. bis 15. September 1995 – Besuch in der Republik Namibia – Offizielles Essen im State House in Windhoek*, Bulletin 71-95, 20 IX 1995, [online] <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/offizieller-besuch-des-bundeskanzlers-in-suedafrika-und-namibia-vom-9-bis-15-september-1995-besuch-in-der-republik-namibia-offizielles-essen-im-state-house-in-windhoek-801922>, 30 III 2023.

Południowo-Zachodniej i zobowiązania sekretarza generalnego ONZ do rozpoczęcia procesu uzyskania niepodległości przez Namibię zgodnie z rezolucją 435³⁴. Ówczesne Niemcy Zachodnie zadeklarowały gotowość wsparcia realizacji powyższej rezolucji poprzez wpłaty środków na rzecz United Nations Transition Assistance Group (UNTAG), wspieranie procesu budowy zaufania, urzeczywistnienie praw człowieka oraz praworządności i demokracji w Namibii. Co ciekawe, podczas wypracowywania formuły niepodległości Namibii mocarstwa zachodnie (w tym Niemcy) dążyły do zapewnienia, by stosunki własności ziemi rozwiązywane były na zasadach wolnorynkowych – czyli w myśl reguły: przysły rząd namibijski może nabywać ziemię tylko tych farmerów, którzy wystawiają ją na sprzedaż.

W roku setnej rocznicy rozpoczęcia zbrodni ludobójstwa w Namibii we wniosku złożonym w Bundestagu przez frakcje SPD i Sojusz 90/Zieloni z 16 czerwca 2004³⁵, zatytułowanym „Pamięć o ofiarach wojny kolonialnej w ówczesnej Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej”, znalazły się sformułowania, takie jak: *krwawe stłumienie powstań w ówczesnej niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej przez cesarskie wojska, Niemcy muszą wyraźnie i jednoznacznie zmierzyć się ze swoją kolonialną przeszłością, Niemiecki Bundestag uznaje szczególną polityczną i moralną odpowiedzialność Niemiec, wyraża głęboki żal i smutek wobec uciskanych ludów afrykańskich*. Równocześnie uznano, że reforma rolna powinna odbywać się na zasadach dobrowolności sprzedaży ziemi przez białych farmerów, z prawem pierwokupu przez rząd.

Na początku 2004 roku kanclerz Gerhard Schröder odbywał również swoją pierwszą wizytę na kontynencie afrykańskim. Jak zauważył Henning Melber, szef niemieckiego rządu nie miał jednak Namibii na liście państw, które odwiedzał, i *wybrał zignorowanie historii relacji niemiecko-namibijskich*, pomimo że w Namibii trwała wtedy debata związana ze stuleciem zbrodni³⁶. Najwyższą rangą przedstawicielką władz niemieckich, która wzięła udział w uroczystościach upamiętniających setną rocznicę mordu dokonanego na ludach Herero i Nama, była federalna minister ds. współpracy gospodarczej i rozwoju, Heidemarie Wiczeorek-Zeul. Minister przeprosiła za popełnione zbrodnie oraz dokonała otwarcia centrum kultury w pobliżu Waterbergu, które miało stać się miejscem spotkań i prezentacji historii ludu Herero³⁷. Analiza wystąpień minister Wiczeorek-Zeul wskazuje na unikanie jednoznacznego nazwania zbrodni ludobójstwem, a nawet jej relatywizację. Minister stwierdziła: *Okrucieństwa tamtych czasów były tym, co dziś nazwane byłoby ludobójstwem – za co generał von Trotha zostałby dziś osądzony i skazany. My, Niemcy, uznajemy naszą historyczno-politycz-*

³⁴ *Die besondere Verantwortung der Bundesrepublik Deutschland für Namibia und alle seine Bürger*, Drucksache 11/4205, 15 III 1989, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/11/042/1104205.pdf>, 20 III 2023.

³⁵ *Zum Gedenken an die Opfer des Kolonialkrieges im damaligen Deutsch-Südwestafrika*, Drucksache 15/3329, 16 VI 2004, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/15/033/1503329.pdf>, 19 III 2023.

³⁶ H. Melber, *How to Come to Terms with the Past: Re-Visiting the German Colonial Genocide in Namibia*, „Africa Spectrum” 2005, vol. 40, no. 1, s. 144.

³⁷ „Politische und moralische Verantwortung dokumentieren”...

*na, moralno-etyczną odpowiedzialność i winę, jaką Niemcy ściągnęli na siebie w tamtym czasie. Proszę was w duchu wspólnego „Ojciec nasz” o przebaczenie naszych win*³⁸. O reparacjach nie było mowy.

Przemawiając 8 września w Bundestagu, Heidemarie Wiczeorek-Zeul zdała sprawozdanie z wizyty i stwierdziła, że: [b]ył to odpowiedni czas, aby zrobić to, co słuszne i konieczne, i powiedzieć to, co było słuszne i konieczne³⁹. Dodała, że wyznając w Namibii winę i odpowiedzialność Niemiec, działała z poparciem członków Bundestagu. W relacji minister znalazła się również informacja, jakoby członkowie ludu Herero mieli jej powiedzieć, iż przerwała mur milczenia. Po tej wizycie postanowiono w ciągu pięciu lat podwoić sumę pomocy rozwojowej dla Namibii oraz powołano specjalną inicjatywę na rzecz pojednania, wyposażoną w fundusz w wysokości 20 mln euro.

Warto zaznaczyć, że kanclerz Angela Merkel podczas 16 lat sprawowania urzędu ani razu nie odwiedziła Namibii. W 2014 roku ówczesny minister spraw zagranicznych RFN Frank-Walter Steinmeier uzgodnił z minister spraw zagranicznych Namibii Netumbo Nandi-Ndaitwah rozpoczęcie tzw. dialogu pojednania, który zainicjowano w 2015. Stronę niemiecką reprezentował specjalny wysłannik/pelnomocnik rządu federalnego Ruprecht Polenz, zaś stronę namibijską ówczesny ambasador Namibii przy UE dr Zed Ngavirue. Efektem prowadzonych przez sześć lat negocjacji było parafowanie 15 maja 2021 roku wspólnego oświadczenia pt. „Zjednoczeni w pamięci o naszej kolonialnej przeszłości, zjednoczeni w woli pojednania, zjednoczeni w naszej wizji przyszłości” (*Vereint im Gedenken an unsere koloniale Vergangenheit, vereint im Willen zur Versöhnung, vereint in unserer Vision für die Zukunft*), które w niemieckim dyskursie nazywane jest umową o pojednaniu (*Versöhnungsabkommen*). Strona niemiecka uważa ją za polityczny akt dobrej woli (*politische Absichtserklärung*), niewymagający ratyfikacji ani przez Bundestag, ani przez parlament Namibii. Zdaniem rządu federalnego aby umowa weszła w życie, wystarczy potwierdzenie jej przez rządy obu krajów. Choć rząd niemiecki uznaje, że zbrodnie popełnione w dzisiejszej Namibii na początku XX wieku były ludobójstwem, z politycznego i etycznego punktu widzenia nie rodzi to jego zdaniem skutków prawnych, w tym potrzeby wypłaty reparacji czy odszkodowań. Uzgodniona w umowie kwota 1,1 mld euro stanowi dobrowolną sumę (w ciągu 30 lat po 36 mln euro) wypłacanej pomocy rozwojowej⁴⁰. Środki te mają być przeznaczone na odbudowę i rozwój Namibii.

W 2021 roku, po zakończonych negocjacjach dotyczących umowy o pojednaniu, były minister spraw zagranicznych RFN Heiko Maas mówił w wystąpieniu o *ludobójstwie i okrucieństwach epoki kolonialnej* oraz o *politycznym i moralnym obowiązku Niemiec*

³⁸ *Versöhnung mit Namibia – Gedenken an und Entschuldigung für den Völkermord in der ehemaligen Kolonie Deutsch-Südafrika*, Drucksache 18/5407, 1 VII 2015, Deutscher Bundestag, s. 5, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/18/054/1805407.pdf>, 15 III 2023.

³⁹ *Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll, 15. Wahlperiode, 122. Sitzung*, s. 11174, [online] <https://dserver.bundestag.de/btp/15/15122.pdf#P.11173>, 16 III 2023.

⁴⁰ *Die Bundesregierung und die Folgen kolonialer Verbrechen in Namibia*, Drucksache 20/4601, 18 XI 2022, Deutscher Bundestag, s. 1, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/20/046/2004601.pdf>, 25 III 2023.

rozliczenia się z przeszłością, ale unikał terminu „reparacje”, obawiając się precedensu, a tym samym dalszych konsekwencji finansowych⁴¹ i żądań wypłaty reparacji przez inne państwa. Minister Maas powiedział, że przekazanie 1,1 mld euro na projekty rozwojowe jest *gestem uznania dla niezmiernego cierpienia*⁴². Natomiast wspomniany powyżej Ruprecht Polenz używał określenia: *działania na rzecz zaleczenia ran*. W umowie koalicyjnej rządu SPD, Zielonych i powstałego w grudniu 2021 roku FDP zapisano między innymi, że: *Pojednanie z Namibią pozostaje bezspornym zadaniem, które wynika z naszej historycznej i moralnej odpowiedzialności. Porozumienie o pojednaniu z Namibią może być wstępem do wspólnego procesu pogodzenia się z przeszłością*⁴³. Na forum Bundestagu deputowani opozycyjnej frakcji Lewicy (die Linke) domagali się z kolei (szczególnie aktywnie w ostatnich dwóch latach) autentycznego pojednania z Namibią, upamiętnienia ludobójstwa, przeprosin za nie, a nawet reparacji. Zarzucali także rządowi działanie w duchu neokolonializmu. Już w roku rozpoczęcia negocjacji (1 lipca 2015) złożony został przez nich wniosek w sprawie przyjęcia uchwały pt. „Pojednanie z Namibią – upamiętnienie i przeprosiny za ludobójstwo w byłej kolonii Afryce Południowo-Zachodniej”⁴⁴.

W dokumencie Lewicy zapisano, że parlament powinien: [...] *upamiętnić zbrodnie popełnione przez Cesarstwo Niemieckie w byłej kolonii – Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej i upamiętnić ofiary masakry, wywłaszczenia, wypędzenia, pracy przymusowej, gwałtów, eksperymentów medycznych, deportacji i nieludzkich warunków zakwaterowania w obozach koncentracyjnych*⁴⁵. Niemiecki Bundestag miał mocą uchwały uznać winę niemieckiego kolonializmu za zbrodnie popełnione na ludach Herero, Nama, Damara i San. W dokumencie określono te zbrodnie jednoznacznie mianem ludobójstwa. W dalszej części uchwały parlament miał prosić potomków ofiar o wybaczenie, uznać *winę historyczną i moralną* Niemiec oraz rozpocząć – bez warunków wstępnych, w tym bez pomijania kwestii zadośćuczynienia (*Wiedergutmachung*) – proces szeroko zakrojonego dialogu ze stroną namibijską. Parlament miał też wyrazić wstyd i głęboki żal z powodu zbrodni popełnionych przez Niemcy, uznanie dla odważnego oporu ujarzmionego ludu, a także dać wyraz świadomości, że skutki okresu kolonialnego (w tym obecny niesprawiedliwy podział gruntów) są nadal odczuwalne w Namibii. Posłowie Lewicy zalecali utworzenie niemiecko-namibijskiej grupy parlamentarnej i rozpoczęcie dialogu pomiędzy parlamentami obu państw. Sugerowano również, aby w negocjacjach międzyrządowych wzięli udział przedstawiciele potomków ofiar. Ten format rozmów został określony „Trialogiem”.

⁴¹ *Eine Geste reicht nicht aus*, s. 7. Dodatkowo negocjacje Niemiec z Namibią śledziły z uwagą inne dawne mocarstwa kolonialne, takie jak Anglia i Francja.

⁴² *Foreign Minister Maas on the Conclusion of Negotiations with Namibia*, 28 V 2021, press release, Federal Foreign Office, [online] <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2463598>, 7 IV 2023.

⁴³ *Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit*, s. 126, [online] <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/1990812/1f422c60505b6a88f8f3b3b5b8720bd4/2021-12-10-koav2021-data.pdf?download=1>, 19 III 2023.

⁴⁴ *Versöhnung mit Namibia – Gedenken...*, s. 5.

⁴⁵ *Tamże*, s. 1.

Wśród proponowanych inicjatyw w procesie pojednania pojawiły się: wspieranie wymiany młodzieży i współpracy kulturalnej, zaprzestanie honorowania zbrodniarzy kolonialnych poprzez pomniki i nazwy ulic, publiczne uczczenie postaci antykolonialnego oporu. Zalecano też zwrot zrabowanych dóbr kultury oraz doczesnych szczątków ofiar znajdujących się na terenie Niemiec⁴⁶. Projekt ustawy uwzględniał także uświadczenie społeczeństwu niemieckiemu przestępstw kolonialnych. W tym celu na promiennym miejscu w Berlinie miał zostać wzniesiony pomnik ofiar zniewolenia, kolonializmu i rasistowskiej przemocy (tu można skonstatować podobieństwo z inicjatywą wzniesienia pomnika polskich ofiar II wojny światowej). Ponadto apelowano o założenie fundacji, która miałaby szerzyć wiedzę na temat kolonializmu, oraz utworzenie niemiecko-namibijskiej komisji podręcznikowej na wzór polsko-niemieckiej komisji (*Deutsch-Namibische Schulbuchkommission nach dem Vorbild der Deutsch-Polnische Schulbuchkommission*)⁴⁷.

Komisja Spraw Zagranicznych Bundestagu rekomendowała jednak odrzucenie wniosku Lewicy. Przeciwno uchwale głosowały frakcje CDU/CSU i SPD. Za jej przyjęciem opowiedzieli się posłowie Lewicy. Frakcja Sojusz 90/Zieloni wstrzymała się od głosu⁴⁸.

W 2022 i na początku 2023 roku frakcja Lewicy złożyła w parlamencie trzy tzw. małe zapytania (*Kleine Anfrage*), na które rząd udzielił w większości wymijających odpowiedzi. Były to:

- Drucksache 20/2799 z 19.07.2022, pt. *Stosunki niemiecko-namibijskie i tzw. umowa o pojednaniu*⁴⁹ oraz odpowiedź rządu – Drucksache 20/3236 z 31.08.2022;
- Drucksache 20/4136 z 20.10.2022, pt. *Rząd federalny i skutki przestępstw kolonialnych w Namibii* oraz odpowiedź rządu – Drucksache 20/4601 z 18.11.2022;
- Drucksache 20/5788 z 24.02.2023, pt. *Rząd federalny i brak zgody Namibii na tzw. umowę o pojednaniu* oraz odpowiedź rządu – Drucksache z 17.03.2023.

Reasumując dyskurs prowadzony pomiędzy rządem a deputowanymi partii die Linke w Bundestagu, stwierdzić należy, że w kontekście trwających do dziś w Namibii kontrowersji, jakie wywołała umowa⁵⁰, a także braku zgody namibijskiego Zgromadzenia Naro-

⁴⁶ 29 IX 2011 roku Niemcy przekazali delegacji Namibii 20 czaszek ofiar zbrodni popełnionych w Afryce Południowo-Zachodniej na początku XX wieku. Ambasada Republiki Namibii w RFN relacjonowała przebieg nabożeństwa i kazania wygłoszonego przez biskupa Z. Kameeta. Por.: *Reden- & Artikelsammlung zum Thema: Rückführung namibischer menschlicher Gebeine aus der Zeit deutscher Kolonialherrschaft über Namibia und seine Völker, Berlin 26. September 2011 – 05. Oktober 2011*, [online] <http://www.namibia-botschaft.de/news-19/309-artikelsammlung-rueckgabe-menschlicher-schaedel.html>, 25 II 2023.

⁴⁷ *Tamże*, s. 4.

⁴⁸ *Versöhnung mit Namibia – Gedenken an und Entschuldigung für den Völkermord in der ehemaligen Kolonie Deutsch-Südwestafrika*, Drucksache 18/6376, 14 X 2015, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/18/063/1806376.pdf>, 10 III 2023.

⁴⁹ *Die deutsch-namibischen Beziehungen und das sogenannte Versöhnungsabkommen. Kleine Anfrage*, Drucksache 20/2799, 19 VII 2022, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/20/027/2002799.pdf>, 11 III 2023.

⁵⁰ Deputowany Bernadus Swartbooi zaskarżył umowę. Skargę poparła partia Landless People's Movement oraz jedenaście osobistości z grup etnicznych Herero i Nama.

dowego na jej przyjęcie oraz ratyfikację, rząd RFN nie widzi potrzeby rozpoczęcia nowych negocjacji z tym państwem. Przyznaje, że toczą się rozmowy mające na celu wyjaśnienie szczegółów dotyczących realizacji umowy, jednakże objęte są one tajemnicą. Swoją politykę wobec Namibii nazywa *ukierunkowaną ku przyszłości i partnerskiej współpracy*.

Należy dodać, że temat ludobójstwa Herero i Nama stopniowo pojawia się też w kulturze masowej w Niemczech. Na ekrany kin wszedł w marcu 2023 roku film Lar-sa Kraume „Der vermessene Mensch” (Człowiek na miarę), ukazujący tragedię kobiet i dzieci Herero wypędzonych na pustynię Omaheke i ginących od kul wojsk niemieckich⁵¹. W 2020 w hamburskim teatrze Thalia wystawiono sztukę „Hereroland”, która opowiadała o pierwszym ludobójstwie XX wieku⁵². Reżyserzy David Ndjavera z Namibii i Gernot Grünewald z Niemiec, wraz z mieszaną narodowo grupą artystów z obu państw, zaprezentowali w niej historię zbrodni popełnionych wobec Herero.

PERSPEKTYWA NAMIBIJSKA

W namibijskim dyskursie widoczne jest przekonanie, że Niemcy nie chcą wziąć odpowiedzialności za ludobójstwo Herero i Nama. Jednym z punktów referencyjnych jest tu rozumienie wypowiedzi prezydenta RFN Romana Herzoga, który w 1998 roku podczas oficjalnej wizyty w Namibii miał wprawdzie wyrazić ubolewanie nad cierpieniem Herero i Nama (nie były to przeprosiny), ale i zaznaczyć, że od zbrodni minęło tak dużo czasu, że nie można mówić o reparacjach. Wypowiedź tę przytoczono podczas debaty w parlamencie Namibii w 2006, gdy wódz Herero Kuaima Riruako prezentował wniosek ws. ludobójstwa Herero⁵³. 26 października tegoż roku Zgromadzenie Narodowe Namibii jednogłośnie uznało działania Niemiec wobec Herero i Nama za ludobójstwo.

Kwestia reparacji ogniskuje się wokół problemu legitymacji władz państwowych do reprezentowania i wypowiadania się w imieniu potomków ofiar ludobójstwa oraz kluczowego dla tego państwa zagadnienia dostępu do ziemi.

Główną siłą polityczną i militarną Namibii, która walczyła z południowoafrykańską okupacją, było SWAPO, które rządzi tym państwem od momentu uzyskania niepodległości w 1990 roku. Wielu Herero, z którymi było dane rozmawiać autorowi, podkreślało, że SWAPO jest zdominowane przez Ovambo (powstało na bazie Kongresu Ludu Ovambo). Ovambo zaś stali się główną siłą polityczną dlatego, że Herero, którzy stanowili największą grupę etniczną Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej, zostali zdziesiątkowani przez Niemców. Herero podkreślali, że cierpią podwójnie: po

⁵¹ N.B. Forstbauer, *Deutschlands verdrängter Massenmord*, Stuttgarter Nachrichten, 21 III 2023, [online] <https://www.stuttgarter-nachrichten.de/inhalt.der-vermessen-mensch-kommt-ins-kino-deutschlands-verdraengter-massenmord.024f7cf7-506a-4756-84d5-3adc3c8d8a21.html>, 25 III 2023.

⁵² S. Grund, *Als der Holocaust in Afrika geprobt wurde*, „Die Welt” 2020, nr 13, s. 22.

⁵³ K. Riruako, *Motion on the Herero Genocide*, voted on 19 September 2006 in the National Assembly of the Republic of Namibia, [online] http://genocide-namibia.net/wp-content/uploads/2015/02/2006_09_Motion_Genocide_nam_parliament-1.pdf, 7 IV 2023; por. U. Kaumbi, *Namibia: Official Support for Herero Reparation Struggle*, „New African” 2006, XII, s. 46-48.

pierwsze w wyniku działań II Rzeszy, po drugie zaś współcześnie, gdy rząd Namibii dąży do tego, aby „okraść” ich z prawa domagania się rekompensaty za ludobójstwo. Symptomatyczne jest w tym zakresie stanowisko Herero wobec usunięcia z górującego nad Windhoek wzgórza pomnika „niemieckiego jeźdźca” upamiętniającego „zwycięstwo Niemiec nad czarnymi Afrykańczykami”⁵⁴. W 2013 roku, kiedy trwała debata nad przyszłością monumentu, wszyscy poznani przez autora Herero sprzeciwili się jego usunięciu, gdyż ich zdaniem upamiętniał on także cierpienia Herero, a zastąpienie go (co ostatecznie nastąpiło) pomnikiem Sama Nujomy (pierwszego prezydenta Namibii) upamiętniać miało tylko walkę Ovambo o niepodległość kraju. Obecnie zdemontowany pomnik „niemieckiego jeźdźca” znajduje się na tyłach starego fortu i jest widoczny jedynie z restauracji znajdującej się na najwyższym piętrze muzeum narodowego. Osoby zarządzające muzeum twierdzą, że Niemcy mają odebrać pomnik, ci jednak nie podejmują żadnych działań w tym zakresie. Niemniej miniaturki pomnika można było jeszcze w 2022 roku cały czas kupić w sklepach z pamiątkami...

Ta historia jak w soczewce pokazuje spór pomiędzy Herero a SWAPO w kontekście negocjacji z Berlinem. Partia rządząca uważa, iż to ona ma mandat na negocjacje z rządem RFN i, jak powiedział jeden z liderów młodzieżówki SWAPO, musi zrobić wszystko, aby ludobójstwo stało się kwestią narodową, a nie etniczną. Herero nie chcą do tego dopuścić, a SWAPO z kolei nie może sobie pozwolić na powstanie opartego na etniczności ośrodka władzy, który negocjowałby z rządem niemieckim tylko w imieniu określonej grupy. W tej kwestii rząd niemiecki w zasadzie wspiera SWAPO, trzymając się zdania, że są to negocjacje międzyrządowe. Prowadzenie rozmów na linii Berlin-Windhoek krytykował główny (ang. *paramount chief*) wódz Herero, Vekuii Reinhard Rukoro. Podczas wizyty w Niemczech w 2016 roku stwierdził, że niemieckie przeprosiny bez reparacji będą *nie tylko obrazą dla inteligencji Namibijczyków i potomków ofiar, ale również dla wszystkich Afrykańczyków*⁵⁵. To zaś może być widziane jako próba nadania sprawie Herero aspektu ogólnofrykańskiego. Rok później Rukoro wraz liderami Nama złożył w sądzie w Nowym Jorku pozew przeciwko Niemcom, w którym domagano się wypłacenia reparacji. Było to wyraźną kontestacją polityki rządu niemieckiego w tym zakresie, a także rządu namibijskiego, który jego zdaniem nie działał w interesie społeczności, na której czele stał Rukoro. Pozew odrzucono w 2019.

Śmierć wodza w wyniku COVID-19 spowodowała spory w sprawie wyboru jego następcy. Sami Herero przyznawali, że są podzieleni na co najmniej trzy frakcje, zaś rząd Namibii rozmawia tylko z jedną z nich, która nie posiada legitymacji do wypowiedziania się w imieniu całego ludu. Tym samym ich interesy nie są więc reprezentowane przy stole negocjacyjnym, a RFN unika zaangażowania w cały proces wszystkich frakcji funkcjonujących wewnątrz społeczności. Niewyobrażalne wydaje się, by rząd niemiecki nie był świadomy ani ich istnienia, ani różnic pomiędzy SWAPO a Herero. Od razu

⁵⁴ J. Lahti, *Südwestler Reiter: Fear, Belonging, and Settler Colonial Violence in Namibia*, „Journal of Genocide Research” 2022, vol. 24, no. 4, s. 533.

⁵⁵ *Indigenous Namibians Furious over German Reparations 'Insult'*, The Namibian, 17 X 2016, [online], <https://www.namibian.com.na/156981/archive-read/Indigenous-Namibians-furious-over-German-reparations-insult>, 7 IV 2023.

nasuwa się analogia z nieodebranym od lat pomnikiem „niemieckiego jeźdźca”, który cały czas znajduje się w Windhoek. Jest co prawda schowany przed widokiem publicznym, ale to nie znaczy, że zupełnie zniknął. Jego „zniknięcie” z Namibii należy w pełni od Niemiec. Uznanie, że „rany zostały zaleczone” – przez zgodę na wypłacenie 1,1 mld euro przez 30 lat w finansowaniu projektów rozwojowych – nie znaczy, że kwestia reparacji za ludobójstwo została rozwiązana. Niemcy, stojąc na stanowisku, iż rząd może negocjować tylko z rządem, nawet nie próbują zwracać się w tej kwestii do Herero, zaś na komentarze, iż nie wszyscy z nich są reprezentowani przy stole negocjacyjnym, padają odpowiedzi, że nie jest rolą Niemiec wybierać skład namibijskiej delegacji⁵⁶.

Zgodnie z oficjalnym stanowiskiem namibijskiego rządu co najmniej od 2006 roku naciskał on na rząd niemiecki, aby ten zaangażował się w kwestię zadośćuczynienia za ludobójstwo – przez blisko dekadę (do 2015) rząd niemiecki pozostawał jednak głuchy na głos namibijskiego MSZ⁵⁷. W 2006, z inicjatywy wodza Herero Kuaima Riruako (poprzednika Vekuii Reinharda Rukoro), parlament Namibii jednogłośnie przyjął wniosek zobowiązujący rząd, by wymóc na Niemczech trzy rzeczy: przyznanie, że zbrodnie z lat 1904-1908 były ludobójstwem; uzyskanie bezwarunkowych przeprosin za ludobójstwo; wypłatę reparacji.

Dwa pierwsze cele zostały osiągnięte, ale kwestia reparacji pozostaje kluczowym czynnikiem, który polaryzuje Herero i rząd Namibii. Namibijscy intelektualiści stoją na stanowisku, że w czasie rozmów Niemcy nie byli wyłącznie ich stroną. To oni wyznaczali warunki brzegowe tego, co mogło być w ogóle osiągnięte przy stole negocjacyjnym. Pragnący pozostać anonimowym negocjator ze strony namibijskiej poszedł nawet dalej, twierdząc, że Niemcy chcieli kwestię zadośćuczynienia za zbrodnie w pełni powiązać z pomocą rozwojową udzielaną Namibii przez RFN – i by to osiągnąć, używali szantażu obniżenia udzielanego wsparcia. Tym samym głównym zadaniem negocjatorów wspomnianego w poprzedniej sekcji porozumienia było zatem niedopuszczenie do połączenia pomocy rozwojowej z kwestią wypłat reparacji. Udało się to tylko częściowo.

Jednym z najważniejszych aspektów poruszanych przez Herero, kiedy mówili o konsekwencjach ludobójstwa, była grabież należącej do nich ziemi oraz przejęcie przez Niemców ich stad bydła. Symboliczne połączenie kwestii sprzeciwu wobec wyniku negocjacji ws. reparacji z dostępem do ziemi było widoczne podczas poruszenia społecznego we wrześniu 2021 roku. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że brak dostępu do ziemi na obszarach miejskich oraz brak ziemi uprawnej stały się powodem największych

⁵⁶ Główny negocjator strony niemieckiej Ruprecht Polenz odpierał te zarzuty, twierdząc, że nie ma jednej uprawnionej reprezentacji Herero i Nama, tylko wiele różnych grup reprezentujących bardzo różne interesy. Por.: H. Hoffmann, *Moral ist nicht weniger wert als Recht*, „Spiegel Online” 2021, 9 X, [online] https://www.wiso-net.de/document/SPON__c93b1d7fd3938a5b5c25212174f601280721a38b, 15 II 2023.

⁵⁷ *Statement by His Excellency Nangolo Mbumba, Vice President of the Republic of Namibia on the Occasion of the National Briefing on Genocide, Apology and Reparations Negotiations between Namibia and the Federal Republic of Germany*, media release, The Presidency, 4 VI 2021, [online] http://www.namibia-botschaft.de/images/stories/Aktuelles/Government/MR_Statement_By_His_Excellency_Nangolo_Mbumba_Vice_President_Of_The_Republic_Of_Namibia_On_The_Occasion_of_The_National_Briefing_On_Genocide_Apology_And_Reparations_Negotiations_Bet.pdf, 7 IV 2023.

masowych protestów w Namibii od uzyskania przez to państwo niepodległości. Pod koniec 2021 aktywiści Landless People's Movement połączyli siły z potomkami Herero i Nama, a hasła żądań dostępu do ziemi mieszały się z hasłem „no deal!” (nie dla umowy!), wyrażającym sprzeciw wobec tego, co zostało zaproponowane Namibii przez rząd niemiecki dla „zaleczenia ran”.

Herero z najliczniejszej grupy etnicznej na terytorium dzisiejszej Namibii stali się jedną z najmniej licznych, co przekłada się na brak wpływu na politykę tego państwa; do tego utracili również dwa podstawowe środki produkcji – ziemię i bydło. W sytuacji, gdy większość terenu należy do białych, Herero domagają się przekazania im tej jego części, którą nabywa rząd, co jednak okazuje się niemożliwe przez niezwykle powolny proces wdrażania w życie reformy rolnej. Procesu tego zaś nie da się przyspieszyć ze względu na zagwarantowanie niekontestowania prawa białych farmerów do własności ziemi przez tzw. Zachodnią Grupę Kontaktową przy ONZ, która wspomagała negocjacje warunków niepodległości Namibii. Co ciekawe, RFN było (obok USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Kanady) członkiem tej grupy. Ponadto, zdaniem samych Herero, głównymi beneficjentami reformy rolnej są Ovambo i ludzie „mający dobre relacje z klasą polityczną”, a nie Herero.

Można próbować budować argumentację dla twierdzenia, że skoro niemieccy osadnicy kupowali lub otrzymywali prawo osiedlania się w dzisiejszej Namibii od rządu cesarstwa niemieckiego, a zatem to on zmienił stosunki własności, to on jest też odpowiedzialny za obecne nierówności. Tym samym, jeśli uznaje się kontynuację władzy w Niemczech, rząd w Berlinie powinien sfinansować namibijską reformę rolną. Niestety, przyjęcie przez Niemcy jedynie moralnej – a nie formalnoprawnej – odpowiedzialności za ludobójstwo Herero i Nama czyni niemożliwym kierowanie żądań finansowych związanych z reformą rolną w stronę Berlina.

REFLEKSJA KOŃCOWA

Debata poświęcona konsekwencjom ludobójstwa Herero i Nama w Namibii oraz skutkom niemieckiego kolonializmu jest wielowątkowa. Jedyną kwestią, która na pierwszy rzut oka wydaje się nie budzić wątpliwości, jest uznanie zbrodni popełnionych przez II Rzeszę w swojej kolonii Afryce Południowo-Zachodniej za ludobójstwo. Analiza dyskursu niemieckiego i namibijskiego wykazuje jednak, że mamy tu do czynienia z dwoma różnymi rozumieniami terminu „ludobójstwo” oraz odmiennymi podejściami do zadośćuczynienia. O ile w Namibii działania Niemiec uważane są za ludobójstwo, które musi zostać rozliczone, o tyle w niemieckich wypowiedziach podkreślane jest, że choć istotnie było to ludobójstwo, Niemcy ponoszą za nie odpowiedzialność moralną, a nie finansową.

Sytuacja międzynarodowa, w której coraz to nowe państwa z Globalnego Południa domagają się zadośćuczynienia za zbrodnie okresu kolonialnego, sprawiła, że Niemcy musiały zająć stanowisko w kwestii zbrodni w Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej. Zasadnym w tym kontekście wydaje się pytanie: jak to możliwe, przy funkcjonującej narracji „przepracowywania przeszłości”, że dopiero w 2015 roku, czyli

ćwierć wieku od uzyskania przez Namibię niepodległości, sprawa ta stała się oficjalnie przedmiotem debaty politycznej? Co ciekawe, Niemcy równoległe do niepodejmowania negocjacji z Namibią domagały się od Turcji uznania ludobójstwa Ormian w czasie I wojny światowej, a Bundestag w czerwcu 2016 przyjął (mimo protestów władz tureckich) uchwałę pt. „Pamięć o ludobójstwie Ormian i innych chrześcijańskich mniejszości”, przygotowaną przez frakcje CDU/CSU, SPD i Zielonych.

Prezentowana przez RFN postawa jest karykaturą koncepcji sprawiedliwości naprawczej. Według jej filozofii wszystkie strony w jakikolwiek sposób związane z popełnioną zbrodnią powinny się spotkać i wypracować sposób zadośćuczynienia za nią – z kolei w negocjacjach niemiecko-namibijskich potomkowie Herero nie są reprezentowani w stopniu ich zadowalającym. Co więcej, zaproponowane przez RFN 1,1 mld euro będzie przekazywane na projekty rozwojowe, a nie ma żadnej gwarancji, że będą one realizowane w regionach zamieszkałych przez Herero. Kontrowersje budzi również sama kwota i brak informacji na temat sposobu jej wyliczenia. Ludobójstwo, pozbawienie ziemi i grabież bydła wyrządziły przecież szkody także dla kultury i tkanki społecznej Herero. Zwracają oni uwagę, że kwestia posiadania ziemi, środków utrzymania i miejsca, które nazywa się domem, jest zupełnie podstawowa dla bezpieczeństwa egzystencjalnego, a więc możliwości rozwoju i pielęgnowania własnej kultury, których to ludobójstwo ich pozbawiło. Profesor Jürgen Zimmerer, z hamburskiej placówki badającej dziedzictwo postkolonialne, wyraził krytykę wobec wynegocjowanej kwoty i rozłożenia jej wypłaty na 30 lat, co daje zaledwie 36 mln euro rocznie⁵⁸, a takie kwoty w postaci pomocy rozwojowej państwo niemieckie płaciło Namibii również do tej pory. Jeden z najbardziej uznanych znawców namibijskiej sceny politycznej, profesor Henning Melber, określił sumę pomocy mianem „obelgi” dla Namibijczyków⁵⁹. Podobnie wyraziła się przedstawicielka największej namibijskiej partii opozycyjnej Popular Democratic Movement, posłanka do parlamentu Inna Hengari, nazywając te umowne uzgodnienia „obrazą” Namibii⁶⁰. Mieszkający w Berlinie działacz Herero Israel Kaunatjike uważał wynegocjowaną umowę za „skandaliczną”⁶¹.

Stowarzyszenia Herero i Nama potępiły umowę jako PR-owy zamach ze strony Niemiec i oszustwo ze strony rządu Namibii⁶². Domagały się reparacji za doznaną niesprawiedliwość i odrzuciły uzgodnione w Berlinie pieniądze pomocowe na projekty społeczne, uznając je za „śmiesznie małe”. Rozgoryczenie tak niską sumą i brak stanowiska Niemiec w kontekście jej możliwej renegeacji tłumaczyć można różnym rozumieniem przedmiotu wypłat. O ile w dyskursie namibijskim mówi się o reparacjach, o tyle

⁵⁸ *Die deutsch-namibischen Beziehungen und das sogenannte Versöhnungsabkommen. Antwort*, Drucksache 20/3236, 31 VIII 2022, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/20/032/2003236.pdf>, 20 III 2023.

⁵⁹ *Tamże*.

⁶⁰ *Der erste Schritt in die richtige Richtung*, „Zeit Online” 2021, 28 V, [online] https://www.wiso-net.de/document/ZEIO__e6e8be4b4c6ee0cc1566061fc9a5718011214474, 18 III 2023.

⁶¹ *Heiko Maas hat keine Ahnung*, „Berliner Zeitung” 2021, 1 VI, s. 9.

⁶² *„Herr Steinmeier kann nur um Verzeihung bitten”*, „Spiegel Online” 2021, 26 V, [online], https://www.wiso-net.de/document/SPON__7a4ce24654be8cbc31f2bcd4deda1873ef03d17a, 19 III 2023.

strona niemiecka unika użycia tego zwrotu i stosuje semantykę „dobrowolnej akcji pomocy w procesie odbudowy” (*Wiederaufbauhilfe*). W zasadzie odmawianie przyjęcia określenia „reparacje” może być widziane jako polityka historyczna, czyli świadome działanie niemieckiej klasy politycznej w celu kształtowania zakresu i charakteru zbiorowej pamięci oraz promowania określonej wizji historii. Skoro nie ma obecnie podstawa do wypłaty reparacji, zbrodnia popełniona w przeszłości nie ma bezpośredniego związku z teraźniejszością... Jeśli jednak takie podstawy istnieją, to mają one charakter jedynie moralny, a w tej sferze wystarczyć mogą przeprosiny; które zresztą również do ostatnich lat trudno uznać za jednoznaczne. Paradoksalnie i rząd Namibii, dążąc do uznania ludobójstwa Herero i Nama za sprawę narodową, a nie etniczną, prowadzi politykę historyczną, a nie ukierunkowaną na wdrożenie w życie wizji sprawiedliwości naprawczej. Pozycjonuje się on jako słabsza strona w negocjacjach, która w zasadzie poza uderzaniem w tony moralne niewiele jest w stanie zrobić w relacji wobec dużo silniejszego partnera. Tu mamy do czynienia z kolejnym paradoksem. Oddanie prowadzenia rozmów w ręce Herero, którzy byłiby w stanie w pełni pokazać ogrom niemieckiego okrucieństwa, mogłoby być skuteczniejszą strategią negocjacyjną – ale jest ona niemożliwa w obecnej, zdominowanej przez SWAPO konstelacji politycznej Namibii.

Hipotetyczne uznanie przez Niemcy konieczności zadośćuczynienia za ludobójstwo potomkom ofiar oraz przyjęcie odpowiedzialności za wyrównanie ekonomicznych konsekwencji zbrodni nieuchronnie prowadzi do tematu reformy rolnej i ingerencji w wytworzone w okresie kolonialnym stosunki własności. Kwestia ewentualnego finansowania reformy rolnej przez Niemcy, mimo że funkcjonująca w dyskursie akademickim, wydaje się być bliżej *political fiction* niż realnego scenariusza. Równocześnie jednak trudno uznać sprawę za zamkniętą. Przyjęta przez rząd niemiecki formuła w kontekście negocjacji zadośćuczynienia – której wyraz dał Ruprecht Polen z 2018 roku, stwierdzając, że *nie są rozważane indywidualne odszkodowania, a kwestie, które będą negocjowane, będą miały polityczny i moralny, a nie formalnoprawny charakter*⁶³ – wydaje się być raczej skierowana do Niemców. Pokazuje bowiem, że rząd federalny „coś” zrobił w kwestii namibijskiej. Tyle że nie dla Namibijczyków/Herero.

BIBLIOGRAFIA

- Ahmed K., *Descendants of Namibia's Genocide Victims Call on Germany to 'Stop Hiding'*, The Guardian, 3 II 2023, [online] <https://www.theguardian.com/global-development/2023/feb/03/namibia-genocide-victims-herero-nama-germany-reparations>.
- ARTE.tv, *Niemiecki kolonializm w Namibii*, YouTube, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=H4hv0hvCPOU>.
- Der erste Schritt in die richtige Richtung*, „Zeit Online” 2021, 28 V, [online] https://www.wiso-net.de/document/ZEIO__e6e8be4b4c6ee0cc1566061fc9a5718011214474.

⁶³ *Ruprecht Polen im Gespräch mit Stephanie Robde*, 27 I 2018, [online] <https://www.deutschlandfunk.de/streit-ueber-forderungen-von-herero-und-nama-persoene-100.html>, 18 III 2023.

- Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll, 15. Wahlperiode, 122. Sitzung*, s. 11174, [online] <https://dserver.bundestag.de/btp/15/15122.pdf#P.11173>.
- Deutschland und Afrika. Anatomie eines komplexen Verhältnisses*, red. H. Melber, Frankfurt a.M. 2019.
- Die besondere Verantwortung der Bundesrepublik Deutschland für Namibia und alle seine Bürger*, Drucksache 11/4205, 15 III 1989, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/11/042/1104205.pdf>.
- Die Bundesregierung und die Folgen kolonialer Verbrechen in Namibia*, Drucksache 20/4601, 18 XI 2022, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/20/046/2004601.pdf>.
- Die deutsch-namibischen Beziehungen und das sogenannte Versöhnungsabkommen. Antwort*, Drucksache 20/3236, 31 VIII 2022, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/20/032/2003236.pdf>.
- Die deutsch-namibischen Beziehungen und das sogenannte Versöhnungsabkommen. Kleine Anfrage*, Drucksache 20/2799, 19 VII 2022, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/20/027/2002799.pdf>.
- Eine Geste reicht nicht aus*, „Nordbayerischer Kurier“ 2021, 5 VI.
- Foreign Minister Maas on the Conclusion of Negotiations with Namibia*, press release, Federal Foreign Office, 28 V 2021, [online] <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2463598>.
- Forstbauer N.B., *Deutschlands verdrängter Massenmord*, Stuttgarter Nachrichten, 21 III 2023, [online] <https://www.stuttgarter-nachrichten.de/inhalt.der-vermessene-mensch-kommt-ins-kino-deutschlands-verdraengter-massenmord.024f7cf7-506a-4756-84d5-3adc3c8d8a21.html>.
- Gebert K., *Ostateczne rozwiązania. Ludobójcy i ich dzieło*, Warszawa 2022.
- Gorges E.H.M., *Preface*, [w:] *Report on the Natives of South-West Africa and Their Treatment by Germany*, [w:] J. Silvester, J-B. Gewalt, *Words Cannot Be Found. German Colonial Rule in Namibia: An Annotated Reprint of the 1918 Blue Book*, Leiden–Boston 2003.
- Grund S., *Als der Holocaust in Afrika geprobt wurde*, „Die Welt“ 2020, nr 13.
- The Handbook of Reparations*, red. P. De Greiff, Oxford 2006.
- Heiko Maas hat keine Ahnung*, „Berliner Zeitung“ 2021, 1 VI.
- „Herr Steinmeier kann nur um Verzeihung bitten“*, „Spiegel Online“ 2021, 26 V, [online], https://www.wiso-net.de/document/SPON__7a4ce24654be8cbc31f2bcd4dada1873ef03d17a.
- Hoffmann H., *Moral ist nicht weniger wert als Recht*, „Spiegel Online“ 2021, 9 X, [online] https://www.wiso-net.de/document/SPON__c93b1d7fd3938a5b5c25212174f601280721a38b.
- „Ich habe deutsche Vorfahren dank einer Vergewaltigung“*, „Frankfurter Rundschau“ 2021, 18 IX.
- Indigenous Namibians Furious over German Reparations 'Insult'*, *The Namibian*, 17 X 2016, [online] <https://www.namibian.com.na/156981/archive-read/Indigenous-Namibians-furious-over-German-reparations-insult>.
- Kaledzi I., *Africa Revives Push for Colonial-Era Reparations*, DW, 8 IV 2022, [online], <https://www.dw.com/en/africa-revives-push-for-colonial-era-reparations/a-62710366>.
- Kaumbi U., *Namibia: Official Support for Herero Reparation Struggle*, „New African“ 2006, XII.
- Keynes J.M., *The Reparation Problem: A Discussion*, „The Economic Journal“ 1929, vol. 39, no. 154, <https://doi.org/10.2307/2224537>.

- Kössler R., *Namibia and Germany: Negotiating the Past*, Windhoek 2015, [online] <https://repository.unam.edu.na/server/api/core/bitstreams/c8014262-078e-4084-955a-f0742ba7afe8/content>.
- Kössler R., Melber H., *Völkermord – und was dann? Die Politik deutsch-namibischer Vergangenheitsbearbeitung*, Frankfurt a.M. 2017.
- Lahti J., *Südwester Reiter: Fear, Belonging, and Settler Colonial Violence in Namibia*, „Journal of Genocide Research” 2022, vol. 24, no. 4, <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2078073>.
- Lewis K.L., *The Namibian Holocaust: Genocide Ignored, History Repeated, yet Reparations Denied*, „Florida Journal of International Law” 2017, vol. 29.
- Mayer B., *Climate Change Reparations and the Law and Practice of State Responsibility*, „Asian Journal of International Law” 2017, vol. 7, no. 1, <https://doi.org/10.1017/S2044251315000351>.
- Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit*, [online] https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf.
- Melber H., *Germany and Reparations: the Reconciliation Agreement with Namibia*, „The Round Table” 2022, vol. 111, no. 4, <https://doi.org/10.1080/00358533.2022.2105540>.
- Melber H., *How to Come to Terms with the Past: Re-Visiting the German Colonial Genocide in Namibia*, „Africa Spectrum” 2005, vol. 40, no. 1.
- Offizieller Besuch des Bundeskanzlers in Südafrika und Namibia vom 9. bis 15. September 1995 – Besuch in der Republik Namibia – Offizielles Essen im State House in Windhoek*, Bulletin 71-95, 20 IX 1995, [online] <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/offizieller-besuch-des-bundeskanzlers-in-suedafrika-und-namibia-vom-9-bis-15-september-1995-besuch-in-der-republik-namibia-offizielles-essen-im-state-house-in-windhoek-801922>.
- Olusoga D., Erichsen C.W., *Zbrodnia Kajzera*, przeł. P. Tarczyński, Warszawa 2012.
- Petersen S., *Germany Must Pay Us More*, The Namibian, 6 X 2022, [online] <https://www.namibian.com.na/6224583/archive-read/Germany-must-pay-us-more>.
- Piketty T., *Kapitał w XXI wieku*, przeł. A. Bilik, red. M. Sutowski, Warszawa 2015.
- „Politische und moralische Verantwortung dokumentieren” – *Aber nicht entschädigen. Bundesentwicklungsministerin Wierczorek-Zeul in Namibia – Ihre Rede und ein Kommentar*, [online] <http://www.ag-friedensforschung.de/regionen/Namibia/100-jahre.html>.
- Reden- & Artikelsammlung zum Thema: Rückführung namibischer menschlicher Gebeine aus der Zeit deutscher Kolonialherrschaft über Namibia und seine Völker, Berlin 26. September 2011 - 05. Oktober 2011*, [online] <http://www.namibia-botschaft.de/news-19/309-artikelsammlung-rueckgabe-menschlicher-schaedel.html>.
- Richter H., Ulrich B., *Wegen unserer Geschichte, Sie wissen schon...*, „Die Zeit” 2022, nr 32, [online] https://www.zeit.de/2022/32/instrumentalisierung-deutscher-geschichte-zweiter-weltkrieg-vergangenheit-politik?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F.
- Riruako K., *Motion on the Herero Genocide*, voted on 19 September 2006 in the National Assembly of the Republic of Namibia, [online] http://genocide-namibia.net/wp-content/uploads/2015/02/2006_09_Motion_Genocide_nam_parliament-1.pdf.
- Ruprecht Polenz im Gespräch mit Stephanie Rohde*, Deutschlandfunk, 27 I 2018, [online] <https://www.deutschlandfunk.de/streit-ueber-forderungen-von-herero-und-nama-persoene-liche-100.html>.

- Sarkin J., *Colonial Genocide and Reparation Claims in the 21st Century: The Socio-Legal Context of Claims under International Law by the Herero against Germany for Genocide in Namibia, 1904-1908*, Westport 2009.
- Sarr F., Savoy B., *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*, przeł. D.S. Burk, XI 2018, [online] https://www.unimuseum.uni-tuebingen.de/fileadmin/content/05_Forschung_Lehre/Provenienz/sarr_savoy_en.pdf.
- Statement by His Excellency Nangolo Mbumba, Vice President of the Republic of Namibia on the Occasion of the National Briefing on Genocide, Apology and Reparations Negotiations between Namibia and the Federal Republic of Germany*, media release, The Presidency, 4 VI 2021, [online] http://www.namibia-botschaft.de/images/stories/Aktuelles/Government/MR_Statement_By_His_Excellency_Nangolo_Mbumba_Vice_President_Of_The_Republic_Of_Namibia_On_The_Occasion_of_The_National_Briefing_On_Genocide_Apology_And_Reparations_Negotiations_Bet.pdf.
- Táiwò O., *Reconsidering Reparations*, Oxford 2002.
- Thornberry C., *A Nation is Born. The Inside Story of Namibia's Independence*, Windhoek 2004.
- Versöhnung mit Namibia – Gedenken an und Entschuldigung für den Völkermord in der ehemaligen Kolonie Deutsch-Südafrika*, Drucksache 18/5407, 1 VII 2015, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/18/054/1805407.pdf>.
- Versöhnung mit Namibia – Gedenken an und Entschuldigung für den Völkermord in der ehemaligen Kolonie Deutsch-Südwestafrika. Beschlussempfehlung und Bericht des Auswärtigen Ausschusses (3. Ausschuss)*, Drucksache 18/6376, 14 X 2015, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/18/063/1806376.pdf>.
- Why Namibian Chiefs are Taking Germany to Court*, The Economist, 17 V 2017, [online] <https://www.economist.com/the-economist-explains/2017/05/16/why-namibian-chiefs-are-taking-germany-to-court>.
- Zum Gedenken an die Opfer des Kolonialkrieges im damaligen Deutsch-Südwestafrika*, Drucksache 15/3329, 16 VI 2004, Deutscher Bundestag, [online] <https://dserver.bundestag.de/btd/15/033/1503329.pdf>.

Andrzej POLUS – doktor habilitowany nauk politycznych o specjalności stosunki międzynarodowe, profesor nadzwyczajny w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze dotyczą między innymi: teorii stosunków międzynarodowych, zagadnienia kłątwy surowcowej, współczesnego multilateralizmu, konsekwencji procesów dekolonizacji, społeczno-politycznej sytuacji w Afryce Subsaharyjskiej.

Aleksandra TRZCIELIŃSKA-POLUS – doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, profesor UO, kierownik Katedry Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Opolskiego. W swojej pracy badawczej zajmuje się: rolą Bundestagu we współkształtowaniu polityki zagranicznej Niemiec, współczesnymi stosunkami polsko-niemieckimi, procesami migracyjnymi.